

АРХИТЕКТУРА БЕОГРАДА ОД 1944 ДО 1954

Као и читава земља, Београд је био страшно и тешко израњављен, порушен, разрован, са смањеним становништвом. Он је 1941 год. по 39 пут у својој историји тешко рушен. Од 1941 год. до 1944 год. он је бомбардован од Немаца и 11 пута од савезничког ваздухопловства. Београд је посебно страдао за време борби за ослобођење 1944 год. када је окупатор повлачећи се рушио и уништавао све што је стигао. Тако Београд 1944 год. има преко 60.000 становника мање но 1940. Потпуно је уништено, или оштећено, за временски период од 1941 до 1944 год. 12.889 зграда; уништени су железничка мрежа и постројења и пристанишна постројења; трамвајска мрежа уништена је за 80%, а трамвајски и аутобуски возни парк за 95%; водоводна и канализациона мрежа онеспособљена је за 18%; онеспособљено је за саобраћај 25% улица, итд.

Као читаву земљу, и Београд обухвата полет обнове. Тежи се да се пређе што пре на планску изградњу.

Крајем 1945 год. оснива се и Урбанистички институт НР Србије са основним задатком да изради генерални план перспективног развитка Београда. Овај институт обавља пионирски рад на подизању и изградњи урбанистичких кадрова за Београд и Србију; у развоју урбанистичких мисли код нас на поставци и изради генералног плана Београда, он паралелно решава и конкретне задатке реконструкције и изградње Београда.

Даљи живот града захтевао је даљи организациони развој урбанистичке службе, па је тако 1948 год. основана

Управа главног архитекте Београда, која је донела прво идејно урбанистичко решење града. Касније је основана Управа за пројектовање под којом су били Урбанистички завод, архитектонски завод, инжињерски завод и геодетска служба. Управа је поред текућих пројектантских задатака (пројектовање архитектонских објеката, инжињерских објеката) донела и генерални план Београда, који је 20 октобра 1950 усвојио Народни одбор града Београда.

Тако је у периоду од ослобођења па до сада изградња Београда обављана пре доношења генералног плана у оквиру основних поставки за израду плана, — а касније, по доношењу плана, на бази његовој.

Пре него што изнесем нека запажања из рада на подизању Београда у овом периоду, дају извесне податке, како о стању у Београду одмах после рата, тако и о резултатима изградње Београда у пређеном периоду. Ево неких резултата из обнове Београда: обнова је извршена у року од две године, захваљујући у првом реду полетном масовном и добровољном фронтском раду грађана. У том периоду обновљено је 1903 зграде од којих 1648 станбених; потпуно је оправљено 990 зграда, — укупна вредност ових радова била је 55,960.000. — У току 1945 год. оправљени су сви кварови на уличним коловозима и тротоарима у површини од 23.400 м² у вредности од 5,870.000. — До краја 1946 год. обновљено је још 303.000 м² коловоза и тротоара у вредности од 51,319.000. дин. У истом временском периоду извршени су преуређење и заса-

ђивање паркова и скверова, и обнова водоводне, канализационе, електричне и трамвајске мреже.

Генералним планом се предвиђа да Београд постане милионски град (за период за који је план рађен, 20 год. — до 1966 год.). Он данас има око 500.000 становника. Ево података о томе како се кретао број становника од 1939 год.

Година	Прираст	Укупан број	Процент
1940	6.000	320.000	1,91
1944	— 60.000	260.000	— 20,75
1945	40.000	300.000	15,38
1946	40.000	340.000	15,33
1947	34.000	374.000	10,00
1948	36.000	410.000	9,50
1948*	14.247	388.246	3,81
1949	77.754	465.000**	16,26
1950	22.000	487.000	10,50

* Број становника и прираст према попису стално присутних грађана, извршеном 1948 год. (без привремено присутних). Повећање броја становника које настаје додатком привремено присутних становника, може доста осетно да измени ситуацију у граду (и стварно је мења) јер је то реално стање у погледу станбеног проблема. Нарочито је осетна разлика у главним градовима наших република, у којима је број привремено присутних доста велики, и скоро константан.

** Број становника за 1949 год. и 1950 год. односи се на територију Београда, проширену новоприкљученим реонима и насељима, а прираст је дат у односу на број становника раније територије Београда.

Тако се кретао број становника, а ево како се кретало стање станова.

У периоду од 1941 до 1944 год. у Београду је порушено и оштећено станбених зграда:

Укупно оштећено и срушено	Број зграда	Број станова	м ² станбене површине	м ² грађевинске површине
Потпуно уништено	4.905	11.500	453.000	621.000
теже оштећено	2.152	7.250	341.000	582.000
лакше оштећено	4.541	12.886	530.000	967.000
и срушено	11.608	31.636	1.324.000	2.370.000

(обрачунато са таваницом и подрумом као једним спратом; грађевинска квадратура по методи крупних показатеља).

Постојеће стање станбеног фонда Београда према претходним резултатима пописа зграда и станова извршеног априла 1950 год. било је:

Категорија зграда	Број зграда	Процент
приземних	30.546	82,4
једносратних	3.764	10,2
двосратних	1.235	3,3
тросратних	760	—
четворосратних	468	—
петосратних и вишесратних	281	—
Укупно	37.054	—

У овим зградама било је станова према броју соба:

Категорија станова	Број станова	Процент
посебних соба	15.558	—
соба са уграђеним штедњаком	108	—
гарсоњера	2.370	—
једнособни стан	24.994	—
Укупно	43.030	44,2
двособних	35.132	36,1
трособних	13.366	13,7
четворособних	4.102	4,2
пето и вишесобних	1.768	1,8
Укупно станова	97.398 са око	4,100.000 м ²

Станбена површина по једном становнику и просечно оптерећење стана бројем становника кретали су се од 1939 год. до 1950 год. на следећи начин:

Година	На једног становника м ² станбене површине	Број становника на један стан
1939	13,3	3,06
1940	13,5	3,03
1944	14,2	2,90
1945	12,3	3,33
1946	11,8	3,58
1947	10,9	3,88
1948	10,00	4,22
1949	9,00	4,73

Ови подаци су добивени имајући у виду оптерећење од привремено присутних становника, затим имајући у виду не само промене које су настале об-

новом и изградњом већ и промене које су настале у станбеном фонду и броју становника повећањем територије града, услед заузимања станбених зграда за административне установе, услед рушења станбених зграда као дотрајалих, или ради реализације генералног плана итд.

Према процени планске комисије ИОНО града Београда крајем 1948 год., у Београду са Земуну био је незадовољавајући следећи део станбеног фонда (према здравствено-хигијенским условима, материјалној дотрајалости, потреби уређења најгорих станбених блокова, итд.): 14.700 зграда са 31.360 станова, односно 940.000 м².

Вредност постојећег станбеног фонда у Београду износила је, према грубим оријентационим подацима планске комисије ИОНО-а Београда, у 1947 год. 14.143.000.000 динара.

На станбеној изградњи у периоду од 1947 год. до 1950 год. извршено је радова у вредности:

У години	Динара
1947 год.	503.000.000.—
1948 год.	1.078.000.000.—
1949 год.	1.705.000.000.—
1950 год.	1.050.000.000.—

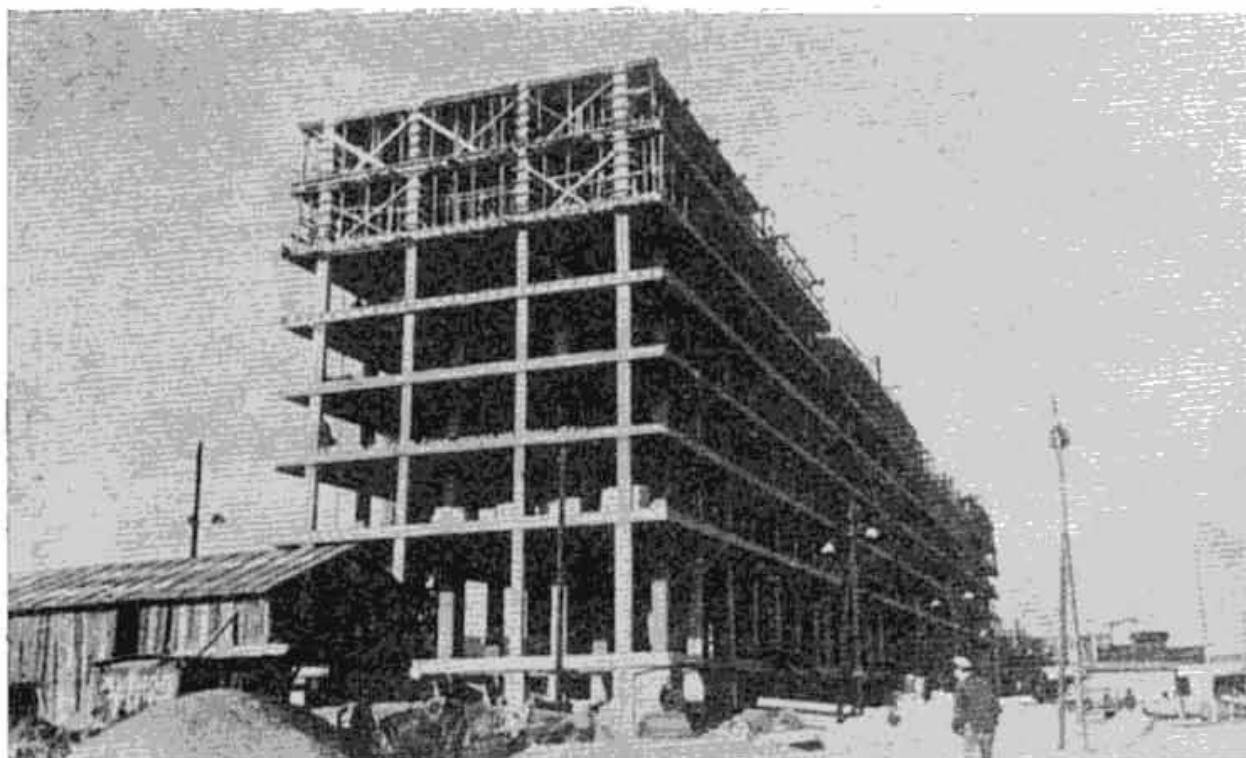
Планом за период 1947 до 1950 год. предвиђено је да се изврши радова на станбеној изградњи у вредности од 3.500.000.000 динара.

Уопште из ових података можемо уочити:

1. Да је Београд по затеченом стању, чак и после обнове и изградње до 1950 год., град ниске станбене изградње. Према подацима о стању броја зграда 1950 год. 82,4% од укупног броја станбених зграда су приземне зграде.

Сл. 1 — Генерални план Београда

Сл. 2 — Нови Београд, хотел

Сл. 3 — Нови Београд, Студентски дом

Сл. 4 — Станбене зграде у улици Алексе Ненадовића

Сл. 5 — Зграда Секретаријата унутрашњих послова

2. Да, према стању 1946 год., преко 50% зграда није имало прикључак за воду и канализацију, преко 50% од укупног броја станова су били једнособни станови, око 35% станова није имало кухиње ни клозета, још већи проценат није имао оставе, а само 50% станова је имало купатила.

3. Да је Београд 1946 год. имао 9% станова мање односно 8% становника више него 1939 год. Да је на почетку 1950 године још увек имао мање станова, а 48% више становника него 1939 год.

4. Да је до краја 1949 год. изграђено нових 3.117 станова, а да је у градњи било још 697 станова, 2.000 соба у студентским домовима на Новом Београду и 346 станова у Панчевачком Риту. (Према подацима претходних резултата потпуног пописа зграда, који је вршио статистички уред НР Србије, Београд је имао у изградњи 1950 године: 378 приземних, 271 једносратну, 11 двосратних, 21 тросратну, 30 четво-

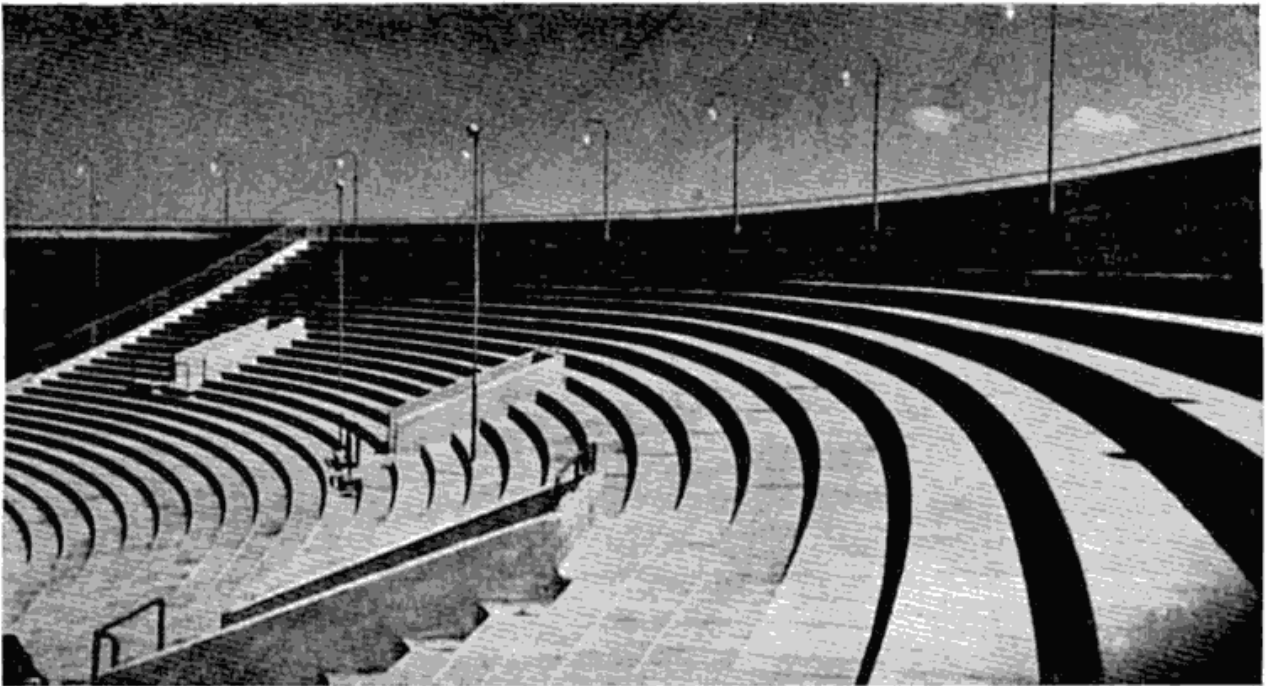
росратних, 59 петосратних и вишесратних, — укупно 770 зграда).

5. Да индекс кретања станбеног фонда још увек заостаје за индексом кретања становника, односно да се смањује станбена површина на једног становника, тј. да расте број становника на један стан. (Темпо пораста становника у Београду био је до сада бржи и од темпа пораста многих градова Европе: Варшава 1920 — 1935 год. 1,75%, Праг 2%, Рим 3,4%, Атина 1920 — 1929 год. 5%. Москва је имала просечан пораст становника у периоду од 1929 год. до 1939 год. 6% годишње, Лењинград 5,5%, Баку 5%, Горки 8%, Кијев 4,5%. Београд је имао темпо пораста у периоду од 1931 до 1940 год. 1,8%).

На крају треба подвући да је по својој маси и грађевинској вредности станбена изградња у Београду била најзначајнији део грађевинске делатности и кретала се од 31% до 36,5% од укупних инвестиција; у просеку по једном становнику она је износила око 36.200 динара у 1948 години.

Сл. 6 — Природно-математички факултет, амфитеатар

Сл. 7 — Стадион ЈНА

Изнео сам ове шире податке о стању станбених објеката у Београду зато што према њима можемо да закључимо какво је стање са другим објектима: друштвеним, привредним, комуналним итд. Ово ће нам бити још јасније ако будемо имали у виду изнету чињеницу да је у протеклом периоду најмасовнија изградња у Београду била баш станбена изградња.

Даље ћу навести и појединачно неке од објеката који су изграђени у овом периоду, или су у градњи. Од станбених зграда, група зграда или читавих насеља наводим: станбени комплекс на Цвијићевом булевару, у Далматинској улици, на Северном булевару, у улици Генерала Туцовића; станбено насеље на Канаревом брду у Раковици, на Топчидерском Венцу; станбено насеље у Домбаској улици у Новом Београду; студентско станбено насеље у Новом Београду; насеље иза Коњичке школе у Земуну; затим вишеспратне станбене зграде у улици Кнеза Милоша, у блоку између улица Проте Матеје, Његошеве и Алексе Ненадовића, низ зграда на Булевару Револуције, у улици Пролетер-

ских бригада, Добрачиној, улици 7 јула, Ивана Милутиновића, Авалској, Катићевој, Његошевој, улици Народне Републике, Светозара Марковића, Цетињској, улици 29 Новембра, Хилендарској, Призренској, Балканској, Господар Јовановој, Страхињића Бана, Бирчаниновој, Сарајевској, Молеровој, улици Мајке Јевросиме, Адмирала Гепрата, на Обилићевом Венцу итд. Ове зграде су подизане или као посебни објекти у већ постојећем систему изградње (затворени систем) с циљем да се даљом интервенцијом отклоне најтежи остаци несистематског и непланског изградњавања (да се уобличи затворена унутрашња дворишта са неопходном организацијом и уређајима потребним за удобан културан живот); или су подизани као слободни објекти у зеленилу, по систему слободне изградње; или су подизане као целинска насеља по систему слободне изградње на оним површинама града где је то било могуће извести. Кад говоримо о станбеној изградњи потребно је поменути и изградњу полумонтажних станбених зграда на Карабурми (за око 6.000 становника, —

Сл. 8 — Топчидер, летња позорница

насеље је пројектовано за тај број становника, — али, до сада је изграђен само један део насеља); затим насеље полумонтажних станбених зграда на терену између Булеvara Революције и Миријевског пута, итд.

Мање станбене колоније „привременог карактера“ (приземне и спратне зграде) изграђене су на Миријевском путу — студентски станови, у улици Краља Владимира на Вождовцу, у улици Баје Секулића, за цигларске раднике код циглане у Вишњици; на Калварији у Земуну; у Новом Београду, итд. Овде треба поменути и привремене зграде за колективно становање грађевинских радника које су постављане у разним крајевима града: у улицама Дунавској, Александра Ранковића (Јужни булевар), Љубице Луковић итд.

Посебно треба навести изградњу станбених објеката у сателитском насељу у Железнику удаљеном од Београда око 12 км на падини окренутој према Макишу и Сави.

Од привремених објеката, подигнутих у овом периоду, на прво место долази Фабрика тешких машина алатљика „Иво Лола Рибар“ у Железнику, затим „Заводи Александар Ранковић“ у Новом Београду; фабрике „Сутјеска“, „Пролек“ — у улици 29 Новембра; фа-

брика „Стандард Бетон“ на Дунаву, столарски комбинат „20 Октобар“ на Булевару Војводе Степе; филмска индустрија у Кошутњаку; инвалидски комбинат на Пригревици у Земуну; индустрија пољопривредних машина на Бежанијској коси у Земуну; велике нове циглане у Вишњици; зграде издавачких предузећа „Борба“, „Политика“, итд.

Од административно управних зграда навешћу зграде у улицама Рифата Бурџевића, Банатској, Максима Горког, Дорхолској, Теслиној, Цетињској, Каменичкој, Таковској, Штросмајеровој, Његошевој, Кнез Михаиловој, Маршала Тита, Народног Фронта, Кнеза Милоша, Косовској, Васиной, на Теразијама, итд. Посебно помињем зграду Претседништва Владе у Новом Београду која се ове године завршава као зграда Савезног Извршног Већа, зграду Централног већа Савеза синдиката Југославије на тргу Маркса и Енгелса.

Од културно-просветних зграда наводим следеће: школе — основне у Раковици, у улици Милана Ракића, у Домбаској у Земуну, у Крњачи, итд.; гимназија на Лекином Брду, средња геодетска школа у улици Милана Ракића, ауто-техникум у Земуну, дом ученика у грађевинарству у Земуну, дом ученика у индустрији на Карабурми,

Сл. 9 — Железник, станбено насеље

дом ученика у Железнику; Шумарски факултет у Земуну, Економски факултет у Београду; већи број основних школа, осмољетки и извесних гимназија је у градњи ове године; извешан број школских зграда, а посебно универзитетских, је дограђен као на пример: ТВШ, Привредно-математички факултет, Шумарско-пољопривредни факултет, Ветеринарски факултет, Медицинска велика школа итд.

Домови културе и културно-просветне сале — у улици Саве Ковачевића (Дом културе и Београдско драмско позориште), у улици Божицара Ације, у улици 29 Новембра, Данијеловој улици, Скендер Беговој улици, улици 1 Маја, на Чукарици, у улици Милана Ракића, у улици Маршала Тита у Земуну, итд. Затим је изграђена летња позорница у Топчидеру, Југословенско драмско позориште, итд.

Подигнут је Пионирски град у Кошутњаку, поред кога пролази пионирска пруга, трасирана на терену Бановог брда.

Изграђене су 4 мајсторске радионице за сликаре и вајаре, итд.

Од социјално-здравствених установа поменули бисмо: дечије јасле у улици Мије Ковачевића, дечије обданиште у

Ђурђевској улици, дечије јасле и обданиште у улици Максима Горког; санаторијум на Дедињу; поликлинику у улици Љутице Богдана и Пастеровој улици; гинеколошко-акушерску клинику у кругу клиничке болнице; топла купатила у Устаничкој улици и Хекторовићевој.

Вредно је поменути и делатност на подизању нових паркова и одржавању и реконструкцији постојећих. Сигурно најзначајнији подухват у том смислу је подизање парка на Таш Мајдану; затим парк на Лекином Брду, мања парковска површина код 6 мушке гимназије у улици Милана Ракића, и на Булевару Југословенске Армије. Обновљен је, уређен и пошумљен Пионирски парк на Булевару Револуције, реконструисани су паркови на великом и малом Калемегдану итд.

Иако није била нарочито плодна активност на подизању споменика ипак треба напоменути да је широм града подигнут извешан број мањих споменика, као и то: да је било местимичних интервенција у смислу ликовног оживљавања града постављањем извесног броја скулптура.

Треба навести и изградњу фискултурних објеката. Поред неколико по-

Сл. 10 — Макета Теразиске терасе

дигнутих фискултурних терена (футбалских, тениских, терена за одбојку, кошарку, базена за пливање итд.), мањег значаја, истичем стадион Југословенске Народне Армије и спортске терене на Таш Мајдану.

Поред напред наведених објеката ево још неколико: водоводни резервоари у Крајинској улици и улици Милана Ракића; Мојролушки канализациони колектор; више реонских пијаца; више пољопривредних економија у околини Београда од којих читав пољопривредни комплекс у Панчевачком Риту; више магацина за воће и поврће; затим разни мањи објекти комуналног значаја: чекаонице, јавни клозети итд. и на крају, изванредан број гаража, међу којима

и парк гаража које престављају веће грађевинске објекте.

Кад се говори о изградњи Београда у овом периоду, поред подизања нових објеката вредно је поменути и неколико адаптација и реконструкција старих објеката. Међу њима на првом су месту реконструкције зграда Савезног Извршног Већа и Извршног Већа НР Србије, затим реконструкција Академије Наука; и на крају уређење и конзервација историских архитектонских објеката, као што су Доситејев лицеј, Конак кнеза Милоша у Топчидеру, итд.

Ради илустрације износим цифарски преглед датих локација за пројектовање и грађење на територији Београда за период од 1947 до 1950 год:

у 1947 години сталних локација	119	привремених	214
у 1948 години сталних локација	235	привремених	256
у 1949 години сталних локација	441	привремених	725
у 1950 години сталних локација	337	привремених	620
Свега	1.132		1.815
	Укупно решено локација		2.947

Посебно треба говорити о Новом Београду. Нови Београд урбанистички гледан претставља крупан потез у историји развоја Београда. Он комплетира широку скалу разноликих преимућстава (у географско-теренском смислу)

Београда; он повезује два природно везана дела града: Београд и Земун (историски вештачки одвојена); он даје граду, дивне, можда најлепше површине итд.

Иако немамо такорећи ништа завршено у Новом Београду, рад на њему

претставља важан део изградње Београда у овом периоду. Скоро све претходне радње потребне за изградњу (једнога готово новог града) на оваквом терену обављене су, уз приличне и видне резултате и у грађевинском смислу. Студиски део обављен у вези изградње Новог Београда је од исте вредности.

Ако бисмо извучили неке закључке из досадашњег рада на изградњи Београда, онда би требало уочити следеће:

Крај свих објективних (субјективних) тешкоћа — пришло се планском и савременом начину реконструкције и изградње. Без претеривања може се рећи да је Београд тек сада добио свој генерални план и да постоје сви објективни услови да тај план буде основа за његов даљи развитак. До доношења плана смернице за план биле су руководеће у његовој изградњи.

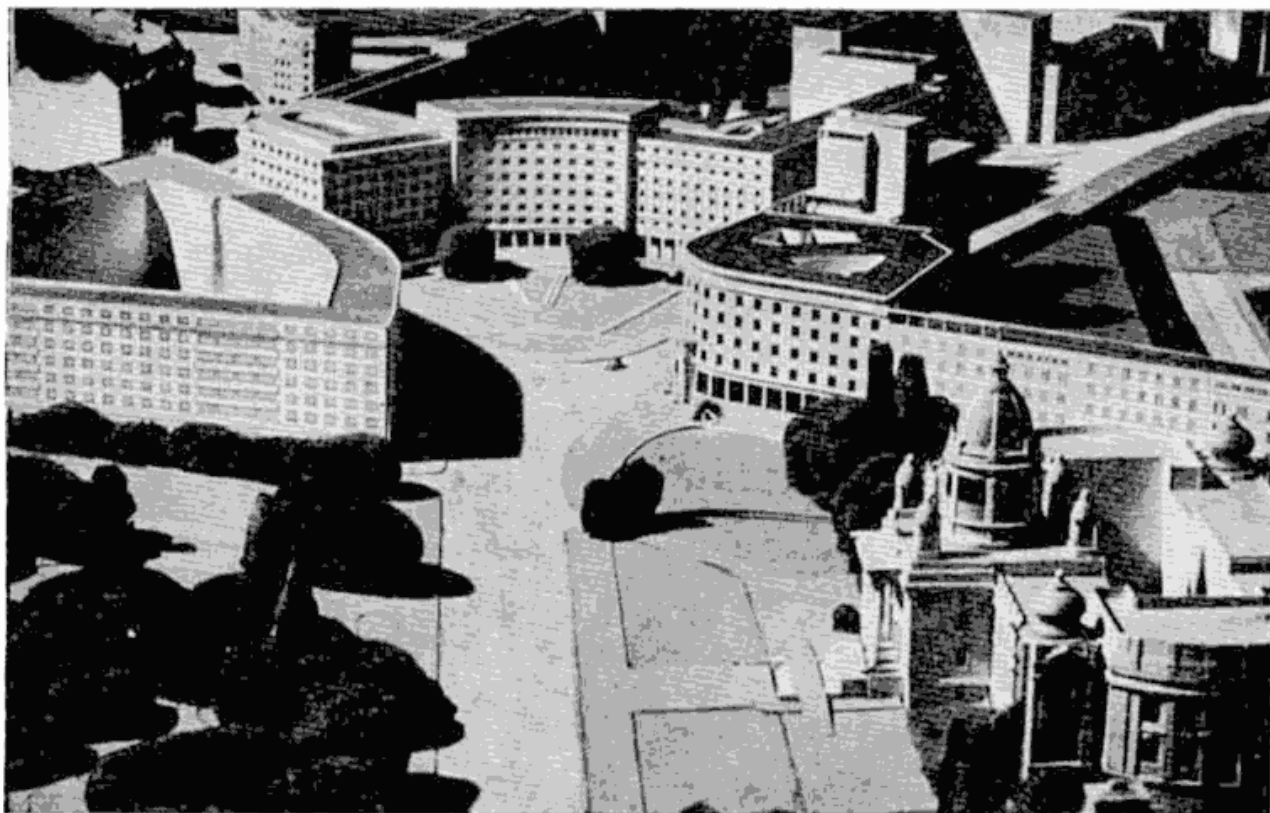
Генерални план Београда има поред својих одлика и ту слабост, да је у неким почетним поставкама нереалан. Он носи одлику опште болести нашег урбанизма из пређеног периода. Тако да

ће он у наредном периоду морати да претрпи мање или веће измене (можда ће се ове измене односити у многеме и на Нови Београд).

И поред плана, и по правилу планског рада, досадања изградња има у себи доста несистематског и нестратешког у погледу реализације плана. Њу одликују лутања, неискуства, мање или веће грешке па и читави погрешни ставови. Тако ми тешко можемо навести који изразитији пример планског уобличења појединих партија у граду. Ипак као о целини може се говорити о реконструкцији комплекса Теразије — Трг Маркса и Енгелса.

Темпо изградње је до сада био непознат за Београд. Ми смо изградили за овај период више но икада у прошлости за сличан или много дужи период. Ово је јасно када се и ова делатност схвати као део нашег револуционарног хода унапред.

Па ипак, у целини, темпо изградње заостајао је за темпом пораста потреба, и то с једне стране из разлога наглог

Сл. 11 — Макета трга Маркса и Енгелса

повећања становништва, а с друге из разлога ниског стандарда материјалних услова града. (Уопште, за брже решење овог проблема, један од путева је задржати, такорећи, укочити, даљи, скоро стихиски пораст становништва, и прићи упорном решавању задовољења потреба града са садањим бројем становника — уз минималан прираст).

Уже стручно гледан, досадањи рад претставља велики успех у начелном решавању свих битнијих урбанистичких питања; велики успех архитектонског пројектовања у погледу обима и темпа пројектовања и грађења; изостајање одговарајућег квалитета (и могућег) архитектонско-урбанистичког пројектовања и извођења; некомплетно и некомплексно прилажење решавању проблема (напр. грађени су станови, а не и одговарајући комунални уређаји и остали објекти потребни за одређен стандард људи за које се граде станови). Отуда Београд још увек карактери-

шу разне неравномерности и неусклађености, рецимо обим школа за децу, или културних, или здравствених установа, — у односу на број становника (као и у односу, рецимо, на изграђене станове за овај период).

На крају, и овако општи и кратак приказ развоја Београда у периоду од ослобођења до сада био би непотпун без осврта на онај светао, револуционарни лик Београда. Особине које су карактерисале Београд и његово становништво у периоду обнове, изразиле су се и у овом периоду изградње. Полет, залагање, жртве — које су показали грађани, које је показала радничка класа, које је показала наша омладина, сјаћена из свих крајева земље — диван су пример како један револуционаран народ отклања последице прошлости и како гради материјалне основе своје будућности. Лик Београда, херојског, борбеног, радног и слободољубивог града — даље је чврсто клесан у овом периоду.

L'ARCHITECTURE DE BEOGRAD DE 1944 À 1954

B. STOJANOVIC

Cet article résume les données sur les pertes, en hommes et en biens matériels, durant la guerre et l'occupation de Beograd. Il expose brièvement, ensuite, les résultats de la reconstruction et de l'édification de Beograd. Il accorde une attention particulière (en plus d'une esquisse du développement du service d'urbanisme) à l'accroissance de la population d'une part et à l'augmentation du fonds de l'habitation par rapport aux constructions d'autre part.

A la base de ces chiffres l'auteur de l'article tire des conclusions sur les caractéristiques principales des conditions matérielles existantes à Beograd.

La seconde partie de l'article s'attarde sur la construction des habitations, usines, édifices culturels, ensembles sociaux et sanitaires et terrains de sports avec leurs annexes, dans la période depuis la libération.

Une partie de l'article est consacrée aux travaux commencés à Novi Beograd.

L'auteur conclut par une brève analyse faisant ressortir les résultats et les carences des travaux sur la construction de Beograd durant cette période, et particulièrement sur la réalisation du plan de construction, qui donne, de plus en plus, satisfaction à la capitale de la RPFY, répondant à ses besoins.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Plan général de la ville de Beograd
 Fig. 2 — Novi Beograd, hôtel
 Fig. 3 — Novi Beograd, foyer des étudiants
 Fig. 4 — Maisons d'habitation dans la rue Aleksa Nenadović
 Fig. 5 — Secrétariat d'Etat de l'Intérieur

- Fig. 6 — Faculté des Sciences mathématiques et naturelles, amphithéâtre
 Fig. 7 — Stade de l'Armée nationale yougoslave
 Fig. 8 — Théâtre en plein air à Topčider
 Fig. 9 — Habitations à Zeleznik
 Fig. 10 — Maquette de la terrasse Terazije
 Fig. 11 — Maquette de la Place Marx et Engels